

Osman Batur

Category: Kitapcy,Taryhy şahslar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Osman Batur BİR HALK KAHRAMANI OSMAN BATUR

Sheng Shih-tsai'in Nisan 1933'te iktidar gelmesinden sonra Çin'in uyguladığı baskı ve şiddet politikalarından dolayı Doğu Türkistan'da yaşayan Kazak Türklerinin bir kısmı vatanlarını terk etmek zorunda kalarak önce Kansu'ya daha sonra ise Tibet bölgesinden geçerek Hindistan'a ulaşmışlardır. Sheng iktidarının ilk yılları özellikle kendisine muhalefetlik oluşturabilecek kişilerin ortadan kaldırılması ile geçmiştir (Çandarlıoğlu, 2006, s. 15; Kadirî, 2009, s. 104-111; Gayretullah, Altaylar'da Kanlı Günler, 1977, s. 136; Gayretullah, "Osman Batur ve Millî Mücadelesi", 2003, s. 16; Oraltay, 1976, s. 99). Örneğin kendi kabinesinde olan Baymolla Karkeoğlu'nu tutuklamış, yine Altay vilayeti valiliği yapan Şerif Han Töre'yi önce tutuklayıp daha sonra ise öldürtmüştür[1].

Çinlilerin önde gelen şahsiyetleri birer birer tutuklaması veya ortadan kaldırması sonrası tedirgin olan halk, kendilerini korumak amacıyla gizlice teşkilatlanmaya başlamıştır. Bu teşkilatlanmadan haberi olan Sheng Shih-tsai ise halkın önden gelen şahsiyetlerini Doğu Türkistan'daki gelişmeleri değerlendirmek için toplantıya çağırma bahanesi ile bir araya topladıktan sonra tutuklamıştır (Oraltay, 1976, s. 107). Bu tutuklama olayından sonra halkı sindirme siyasetini iyice arttıran Sheng, tutukladığı kişilerin ağzından ailelerine mektuplar yazdırarak Doğu Türkistan'da barışın sağlanabilmesi ve müzakerelerin devam edebilmesi için ellerindeki silahların teslim etmeleri gerektiğine dair mektuplar yazdırtmıştır[2].

Sheng Shih-tsai'in siyasetine karşı çıkan ve silahlarını teslim etmeyerek direniş yolunu seçen ilk kişiler ise Nogaybay Batur ve Osman İslâmoğlu olmuştur. Köktogay-Çingil bölgesine

konuşlanan (Çandarlıoğlu, 2006, s. 20-23) Nogaybay Batur ve Osman İslâmoğlu'nun direniş anlamındaki ilk icraatları Altay bölgesinde maden çıkartan mühendislerle karşı olmuştur. Bu baskın sonrasında verilmek istenen mesaj bu bölgenin asıl sahiplerinin kendileri olduğu ve halkın haklarını araması gerektiğini vurgulamaktır. Bu baskından sonra birçok kişi Nogaybay Batur ve Osman İslamoğlu'nun etrafında toplanmaya başlamıştır. İki kişi ile başlayan mücadele, zaman içinde katılımlarla büyümüş ve milletin umudu hâline gelmiştir (Altay, 1998, s. 449; Kurban, 1992, s. 6).

Nogaybay Batur ve Osman İslâmoğlu'nun başlattığı mücadelenin her geçen gün güçlendiğinin farkına varan Sheng Shih-tsai, oluşan bu yeni güç dengesini ortadan kaldırabilmek için yeni bir plan hazırlığı içine girmiştir. Sheng'in yeni planı da tıpkı daha önce tutukladığı kişiler gibi Nogaybay Batur ve Osman İslamoğlu'nu görüşmeye davet ederek onları tutuklamak şeklinde olmasını düşünmüştür. Bu planını gerçekleştirmek için Sheng, Urumçi'den 13 kişilik bir heyeti Nogaybay Batur ve Osman İslâmoğlu'na göndermiştir[3]. Heyet, Sheng'in yaşanan gelişmeleri müzakere etmek için kendileri ile görüşmek istediklerini bildirmişlerdir. Ancak Nogaybay Batur ve Osman İslâmoğlu, Sheng'in amacının kendilerini ortadan kaldırmak olduklarını anladıkları için heyetle beraber gelen kişileri öldürmüş ve böylece Sheng'e mücadeleye devam edecekleri mesajını vermişlerdir[4]. Planı gerçekleşmeyen Sheng, Çin ve Rus kuvvetlerinden oluşan ve Moğolların da askeri destek verdiği bir kuvvetle, Osman İslâmoğlu ve arkadaşlarına karşı saldırıya geçmiştir. Bu saldırı harekâtının duyulmasından sonra Sheng iktidarından memnun olmayan birçok yerli halk Osman İslamoğlu ve arkadaşlarına destek vermek için mücadeleye katılmıştır. 16 Mart 1940'da dış destekli Çin saldırısı sonrası Nogaybay Batur ve Akteke gibi önemli şahsiyetler şehit olmuştur (Gayretullah, Altaylar'da Kanlı Günler, 1977, s. 142-143; Gayretullah, "Osman Batur ve Millî Mücadelesi", 2003, s. 22-23; Yesevî, 2008, s. 24)[5].

Nogaybay Batur'un şehit olmasından sonra yapılan toplantı sonucunda direniş halinde bulunan milliyetçilerin başına oğlu İrishan Bey'in getirilmesine karar verilmiştir. Osman İslâmoğlu ise İrishan Bey'in yardımcılığına seçilmiştir. Çin saldırılarından sonra direnişçilerin sayısı artmıştır. Bu artış sonrası Çin kuvvetlerine darbeler indiren Türk kuvvetleri karşısında Sheng, 20 Nisan 1940'ta 8.000 civarında bir askeri kuvvet ve uçaklardan oluşan bir güçle direnişçilere karşı saldırıya geçmiştir. Bu saldırıda direnişçiler zor durumda kalmışlarsa da çemberi yarıp çıkmayı başarmışlardır. Direnişçilerin bu büyük kuvvet karşısında göstermiş olduğu başarı sonrasında Ruslar, Sheng'ten Urumçi'de hapiste bulunan kişileri serbest bırakmasını istemiştir. Böylece Ruslar direnişin sonlanacağını düşünmüşlerdir. Sheng'in tutuklu kişileri serbest bırakmasından sonra İrishan Bey, direnişi sonlandırarak Rusların da devreye girmesiyle Sheng ile müzakerelere başlamıştır. Yapılan müzakerelerde Sheng, İrishan Bey'in tüm taleplerini karşılayacağını bildirmiştir. Ancak tek şartının İrishan Bey ve arkadaşlarının elinde bulunan silahların teslim edilmesini olduğunu ileri sürmüştür. İrishan Bey ise arkadaşlarının ve kendilerinin şartlarının kabul edilmesi halinde silahları teslim edebileceğini söylemişlerdir (Hayit, Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi, 1995, s. 325; Oraltay, 1976, s. 115).

Temmuz 1940'da başlayan görüşmeler sonunda İrishan Bey'in isteği sonrası halk elindeki silahları teslim etmeye başlamıştır. Bunun üzerine Osman İslâmoğlu, silahların teslim edilmesine itiraz etmiştir. Müzakereler devam ederken ve şartlar kabul edilmeden silahların teslim edilmesinin Sheng yönetiminin elini güçlendireceğini düşünerek şartların kabul edilinceye kadar silahların teslim edilmemesi gerektiğini savunmuştur. Sheng yönetimi, İrishan Bey ve arkadaşlarının ellerindeki silahları bir an önce toplayabilmek için bazı adımlar atmaya başlamıştır. Bu doğrultuda Canımhan Hacı valilik görevine getirilmiştir. Bir taraftan ılımlı bir siyasi çizgi izlediğini göstermek için Canımhan Hacı'yı valilik

görevine getirirken diğer taraftan aynı kişinin oğlunu ortada bir suç delili yok iken tutuklamıştır. Yine Rusların desteğini kaybetmemek için Osman İslamoğlu ve arkadaşlarının baskın düzenlediği Altay madenlerinin işletme hakkını 5 Haziran 1941'de yeniden Ruslara vermiştir. Bu gelişmelerin yaşanması direnişçiler arasında da fikir ayrılıklarının yaşanmasına neden olmuştur. İrişan Bey'in müzakerelere devam etmekten yana tavır koymasına rağmen Halil Teyci ve Elishan Ükirday gibi kişiler direnişe devam edilmesi ve şartların kabul edilinceye kadar silahların teslim edilmemesi gerektiğini savunan Osman İslâmoğlu kuvvetlerine katılmıştır. Osman İslamoğlu, silahlarını teslim etmemiş olmasına rağmen devam eden müzakereleri baltalamamak için ihtiyatlı davranmayı uygun görmüştür. Ancak bir taraftan müzakereler devam ederken diğer taraftan Altay madenlerinin Ruslara verilmesi sonrası müzakerelerin sadece oyalama amaçlı olduğunun farkına vararak yeniden direniş hareketlerini hızlandırmaya başlamıştır. Bu doğrultuda Altay madenlerine yeniden saldırarak burada bulunan Çin askerlerini ve Rus mühendislerini öldürmüştür (Hayit, Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi, 1995, s. 325; Kul, Osman Batur ve Doğu Türkistan Millî Mücadelesi (1911-1955) (Basılmamış Doktora Tezi), 2009, s. 266).

Sheng Shih-tsai, Osman İslâmoğlu'nun başlattığı mücadele sonrası halk üzerindeki baskılarını arttırmaya başlamıştır. Baskıların artması ile beraber yönetime duyulan hoşnutsuzluk nefrete dönüşmeye başladığı gibi Osman İslamoğlu ve arkadaşlarına destek verenlerinin sayısı da artmıştır. Oluşan bu yeni durum sonrası Sheng, halkın nefretini daha fazla çekmemek için siyaset değişikliğine gitmek zorunda kalmıştır. Bu doğrultuda Osman İslamoğlu'na barış teklifinde bulunmayı ve bunun için aracı olarak da Canımhan Hacı'yı seçmiştir (Hayit, Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi, 1995, s. 325-326; Çandarlıoğlu, 2006, s. 33; Kadirî, 2009, s. 113; Kul, Osman Batur ve Doğu Türkistan Millî Mücadelesi (1911-1955) (Basılmamış Doktora Tezi), 2009, s. 275; Oraltay, 1976, s. 118).

Canımhan Hacı'nın başkanlığında oluşan heyet Ekim 1941'de Osman İslâmoğlu ve arkadaşları ile görüşmeye gitmiştir. Canımhan Hacı, Osman İslamoğlu'ndan başlatmış olduğu direniş hareketini sonlandırması gerektiğini, kış mevsiminin yaklaşmakta olduğunu bunun Çin baskısı ile beraber halkı perişan edeceğini, bu nedenle de Sheng Shih-tsai'in barış teklifini kabul etmesi gerektiğini iletmiştir. Her ne kadar Sheng, barış teklifinde bulunmuş olsa da gerçek amacı Osman İslamoğlu ve arkadaşlarının silahlarını bırakmasını sağlamak yolu ile zayıflatmaktır. Heyetle gelen Canımhan Hacı, Sheng'in gerçek amacını bildiği halde kendisi ile gelen heyet üyelerinin sürekli gözetimi altında olması sebebiyle Osman İslamoğlu ile yalnız görüşmemiştir. Heyet ile yapılan görüşmeler sonrasında direnişçilerin bir kısmı barış teklifinin kabul edilmesine ve şartların görüşülmesi için müzakere edilmesine karar vermiştir. Ancak bu fikri Osman İslamoğlu kabul etmemiştir. Halil Teyci ve Elishan Ükirday gibi kişiler ise kabul edilmesi fikrini savunmuşlardır. Bu doğrultuda Sheng ile barış görüşmelerini müzakere etmek için 17 kişiden oluşan bir heyet oluşturulmuştur. Bu kişiler Urumçi'ye geldikten kısa bir süre sonra önce tutuklanmış daha sonra ise öldürülmüşlerdir (Çandarlıoğlu, 2006, s. 34-35).

Sheng Shih-tsai'in iki defa müzakere adı altında direnişçileri ortadan kaldırma girişimini atlatan Osman İslâmoğlu, yeniden güçlenmenin yollarını aramaya başlamıştır. Tabi bununla beraber Sheng de Osman İslamoğlu'nun yeniden adam toplama faaliyetlerine girişeceğini düşünerek halk üzerindeki baskılarını iyiden iyiye arttırmıştır. Osman İslamoğlu'na adam toplamakla görevli adamı Bürkitbay Batur'u ele geçirerek hayatına son vermiştir. Artık direnişin merkezi ve bir halk kahramanı haline gelen Osman İslamoğlu'na halk, kahraman anlamına gelen "Batur" lakabı ile hitap etmeye başlamışlardır (Gayretullah, Altaylar'da Kanlı Günler, 1977, s. 140-141). Zaman içinde direnişçilerin sayıları da artmaya başlamıştır. 20 Şubat 1942'de Halil Teyci'nin oğlu Zayif; 25 kişi ve iki silahla, Keles Batur ise; 30 kişi ve üç silahı ile Osman Batur

kuvvetlerine katılmıştır (Oraltay, 1976, s. 121). Direnişçilerin sayısının artmasında Sheng'in halk üzerinde uygulamadığı baskının ve sindirme politikasının etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Direnişçilerin sayısının artması sonrası en büyük sıkıntı silah ve cephane yönünden olmuştur (Çandarlıoğlu, 2006, s. 40). Silah ve cephane azlığına rağmen Sheng yönetiminin sindirme politikalarından bıkmış olan halk, direniş ve baskınlara silahsız olarak da olsa katılmışlardır. Askeri malzeme azlığı yanında Sheng yönetiminin silah ve cephane yönünden güçlü olması zaman zaman girişilen mücadelelerde kayıplarında artmasına neden olmuştur (Oraltay, 1976, s. 121).

Osman Batur ve arkadaşlarının başlatmış olduğu direniş hareketi 1943 yılı sonrası ayrı bir değişim ve dönüm yaşamıştır. Doğu Türkistan yönetimini ele geçiren Sheng Shih-tsai'in en büyük destekçisi olan Rusların, Almanlar karşısında II. Dünya Savaşı'nda geri çekilmeye başlaması Sheng'e sağlanan Rus desteğinin de azalmasına neden olmuştur. Bu gelişme sonrası yeni destek arayışları içine girmek zorunda kalan Sheng, Milliyetçi Çin Hükümeti olan Guo-Min-Dang yönetimine yanaşmak zorunda kalmıştır (Whiting, 1958, s. 80-81). Rusların, Almanlarla yapılacak mücadele için Doğu Türkistan'a gönderdiği askerleri çekmeye başlaması Sheng yönetimini zayıflatmışsa da Osman Batur ve arkadaşlarına ise hareket serbestliği sağlamıştır. Bu serbestliği iyi değerlendiren Osman Batur ve arkadaşları peş peşe Sheng kuvvetlerine darbeler indirmeye başlamıştır. Bu başarılı harekâtlar sonucunda Altay bölgesindeki şehirler bire birer direnişçilerin eline geçmeye başlamıştır. Öyle ki Altay bölgesinin büyük şehirleri hariç hemen hemen tüm şehirler direnişçilerin kontrolü altına geçmiştir (Clubb, 1971, s. 366; Whiting, 1958, s. 102; "Kazakh Rebellion in Sinkiang", 1944, s. 371).

Osman Batur'un, Rusların çekilmesi sonrası şehirleri ele geçirmeye başlaması direnişçileri ümitlendirmiştir. Bunun için

de Çin yönetiminin toparlanmasına fırsat vermeden direnişin devam ettirilmesi gerekmektedir. Direnişin devamını sağlama noktasında insan gücüne ve silaha ihtiyaç hâsıl olmuştur. Bu noktada yardım alabilecekleri tek bir yer vardır bu da Ruslarla ortak hareket eden Moğollardır. Çünkü Rusların askerlerini geri çekmesi sonrası Sheng'in, Guo-Min-Dang yönetimine yanaşması Rusları kızdırmıştır. Bu doğrultuda Osman Batur ve arkadaşlarının Moğollar ile görüşmelerine ses çıkartmamıştır. Moğollarla yapılan görüşmeler olumlu sonuçlanmış ve silah karşılığında Moğollara canlı hayvan verilmesine karar verilmiştir. Böylece 1943 yılında Moğollarla yapılan Bâytik Anlaşması ile direnişçiler en büyük ihtiyaçları olan silah ihtiyacını gidermiştir. Hatta Moğollar, Osman Batur ve arkadaşlarına Altay madenlerinin işletme hakkının kendilerine verilmesi karşılığında daha fazla silah yardımı bulunabileceklerini söylemiş olmalarına rağmen Osman Batur bu teklifi reddetmiştir (Ta-chün, 1956, s. 591-592; Çandarlıoğlu, 2006, s. 38 vd; Kul, Osman Batur ve Doğu Türkistan Millî Mücadelesi (1911-1955) (Basılmamış Doktora Tezi), 2009, s. 278).

Osman Batur, Moğollar ile yaptığı silah antlaşmasından sonra Sheng Shih-tsai kuvvetlerine karşı büyük bir taarruz harekâtı içine girmiştir. Bu harekât oldukça başarılı bir şekilde sonuçlanmış ve Çin kuvvetlerine ağır bir darbe vurulmuştur. Başarı ile sonuçlanan harekât sonucunda Altay bölgesindeki halk, kurultay düzenleyerek Osman Batur'u Doğu Türkistan Kazak Türklerinin askerî ve mülki liderliği görevine getirmiştir (Gayretullah, Altaylar'da Kanlı Günler, 1977, s. 140-141; Başaran, 1972, s. 18)[6].

Osman Batur'un Çin askeri kuvvetlerine karşı girişmiş olduğu saldırılar hızını kesmeden devam ederken diğer taraftan da Sheng Shih-tsai ise Rusların çekilmesi sonrası boşalan askeri bölgelere Merkezi Çin Hükümeti'nin gönderdiği askeri birlikleri yerleştirme işi ile meşgul olmuştur. Askerlerin gelişi Doğu Türkistan tarihi açısından önemli bir gelişmedir.

Çünkü 34 yıl sonra ilk defa Merkezi Çin Hükümeti, Doğu Türkistan'a asker göndermiştir. Merkezi Çin Hükümeti'nin Doğu Türkistan'a gelmesi Sheng'i çok da memnun etmemiştir. Çünkü Sheng'in Doğu Türkistan'a oluşturmaya çalıştığı yönetim tarzında Merkezi Çin Hükümeti'ne görünüşte bağlı kalarak kendi yönetim modelini uygulamak vardı. Ancak II. Dünya Savaşı sebebiyle oluşturmaya çalıştığı yönetim modelinde kendisine çıkarları gereği en büyük desteği veren Rusların çekilmesi Sheng'i Merkezi Çin Hükümeti ile yakınlaşmaya sevk etmek zorunda bırakmıştır. Merkezi Çin Hükümeti de bu yeni gelişmeye kayıtsız kalmayarak bunu fırsata dönüştürmek için Doğu Türkistan'a asker göndermiştir. Sheng kuvvetlerinin Osman Batur kuvvetleri karşısında yenilgiler alması sonrasında Merkezi Çin Hükümeti'nin yıllardan beri kendi otoritesi dışında hareket eden Sheng'i cezalandırma fırsatı elde etmiş olmalarına rağmen böyle bir politika içine girmeyerek Sheng'i Eylül 1944'te görevden almış ancak daha üst bir görev olan Orman Bakanlığı görevine getirmiştir. Merkezi Çin Hükümeti'nin böyle bir politika uygulamasının sebebi tam olarak bilinmese de muhtemelen Sheng'in cezalandırılması yoluna gidilmesi durumunda Doğu Türkistan yönetiminin daha karışık bir hal almasından çekinmiş olması muhtemeldir. Sheng'in merkeze çekilmesi sonrasında yerine Chu Shao-liang vali olarak tayin edilmiştir (Gültepe, 1996, s. 52).

Vali değişikliğinden sonra halk direniş hareketlerinin başarılarının bu vali değişimine sebep olduğunu düşünerek bundan sonra daha rahat bir ortamın oluşacağını düşünürlerken yeni gelen valinin de Sheng Shih-tsai'den farklı olmadığı çok kısa bir süre sonra anlamıştır. Yeni vali askeri tedbirleri arttırma doğrultusunda merkezden asker sevkياتına devam ettiği gibi nüfus dengesini değiştirmeye yönelik olarak da Çinli göçmenlerin Doğu Türkistan'a yerleştirilmesine hız vermiştir. Yine bölgede yaşayan Türk unsurlar arasındaki boy ve kabile farklılıklarını ön plana çıkartan bir politika takip edilmeye başlanarak aynı millet olan Türklerin boy farklılıkları yolu ile bölünmeye çalışmıştır. Çince'nin

zorunlu tutulması yanında Müslüman tebaanın Çinlilerle evlenmesi ve Çin örf-adetlerinin yaygınlaştırılmasına yönelik bir politika takip etmeye başlamıştır. Bu da doğal olarak halkın yeni valiye karşı olan nefretini arttırmıştır (Buğra, 1954, s. 41; Kai-shek, 1947, s. 12-13).

Yeni vali sonrası hayata geçirilmeye çalışılan uygulamalardan rahatsız olan halk tepkisini ortaya koymak için Eylül 1944'te İli Ayaklanmasını başlatarak Urumçi yönetimine tepkilerini ortaya koymuştur (Tien-fong, 1975, s. 281; Fu-hsiang, 1973, s. 66; Chen, 1977, s. 208-210; Dallin, 1948, s. 364). Çinli askerlerin halkın namusuna yönelik hareketleri sonucu başlayan isyan çok kısa sürede büyümüştür. İsyana destek verenlerin sayısı her geçen gün artmışsa da bu defa da silah ve cephane sıkıntısı baş göstermiştir. Ruslar, 1942 sonrası Doğu Türkistan'da kaybettikleri etkinliklerini yeniden kazanabilme noktasında ayaklanmanın liderliğini yapan Alihan Töre'ye haber göndererek silah yardımıyla bulunabileceğini bildirmiştir. Bu ayaklanma, Rusların Çinlilerden intikam alabilmesi için bir fırsat olduğu gibi Doğu Türkistan'ın stratejik önemine ve zengin yer altı madenlerine sahip olmaları için de iyi bir fırsat oluşturmıştır[7].

Ruslar, bir taraftan silah yardımıyla bulunurken diğer taraftan Türk kuvvetlerinin güçlenmemesi için de gayret sarf etmiştir. Rusların gönderdiği silahların bir kısmı bozuk olmasına rağmen halk direnişe sopa, balta, çomak vb. aletlerle katılmaya devam etmiştir. Bu imkânsızlıklara rağmen başlayan isyan hareketi başarılı olmuş ve Altay, İli ve Çöğçek bölgeleri ele geçirilmiştir. Bu başarı sonucunda Kasım 1944'te Şarki Türkistan Cumhuriyeti kurulmuştur (Mingulov, 1962, s. 184; Gültepe, 1996, s. 53)[8].

İli'de başlayan isyan hareketine kayıtsız kalamayan Osman Batur, Alihan Töre'nin başlattığı isyana destek vererek Altay bölgesindeki Çin kuvvetlerinin büyük kısmını ortadan kaldırmıştır. Böylece isyan sonucunda Doğu Türkistan'ın kuzey bölgeleri Çinlilerden temizlenmiştir. Doğu Türkistan'ın

kuzeyinde bu gelişmeler yaşanırken güneyde yaşayan halk ilk zamanlar isyana destek vermemiştir. Ancak zaman içinde isyan güneye de sıçramıştır. İli Milli Ordusuna mensup Kazak askerleri, 1945 yılının ağustos-eylül aylarında Aksu ve Boy şehirlerini ele geçirmek için bu bölgeye doğru hareket etmişlerdir. Sarıköl Bölgesi'nde bulunan Kırgızlar da Kaşgar'a doğru ilerlemek için Guo-Min-Dang kuvvetlerinin Taşkurgan Garnizonuna saldırı düzenleyerek, bu kuvvetleri yenilgiye uğratmıştır (Forbes, 1990, s. 346).

Guo-Min-Dang Hükümeti'nin Doğu Türkistan'da hızlı bir şekilde güç kaybetmesi sonrası politika değişikliğine giderek Moskova'dan, Doğu Türkistan'daki duruma müdahale etmesini istemiştir (Whiting, 1958, s. 106; Clubb, 1971, s. 367; United States Relations With China, With Special Reference to the Period 1944-49, 1949, s. 125). Bu gelişme üzerine 14 Eylül 1945'te Sovyetler Birliği, bir memurunu Gulca'ya göndererek duruma müdahale etmiştir (Clubb, 1971, s. 367).

Sovyet müdahalesi sonrasında Chungking Hükümeti, İli ihtilâlcileri ile görüşmeleri yürütmesi için Eylül 1945'te ilişkiler konusunda deneyimli ve siyaset iyi bilen (Lattimore, 1950, s. 88; Barnett, 1963, s. 247) Chang Chih-chung'u gönderir[9]. Çinlilerin Sovyetlere ultimatoma vermesinden sonra İli İhtilâlcileri ile Çinliler arasındaki ilk görüşmelerin ekim ayının ortalarında yapılmasına karar verilmiştir. 12 Ekim 1945'te İli Heyetinden ilerici olarak bilinen ve Sovyet taraftarı Uygur asıllı; Ahmetcan Kasimî, Rahimcan Sabri Hoca ve Kazak asıllı; Ebulhayr Töre Urumçi'ye gelir (Forbes, 1990, s. 350). Sovyetlerin arabuluculuğundaki görüşmeler 14 Ekim 1945'te gerçekleşir. İlk bakışta uzlaşmacı bir tutum oluşmuşsa da görüşmeler aylarca sürmüştür (Lattimore, 1950, s. 88-89; Whiting, 1958, s. 107; Clubb, 1971, s. 367).

Uzun süren görüşmelerden sonra 2 Ocak 1946'da uzlaşma sağlanır (Lattimore, 1950, s. 89-90; Barnett, 1963, s. 248-249). İli, Çöğçek ve Altay Bölgesi'nde kurulan Şarki Türkistan Cumhuriyeti lağvedilerek karma bir hükümet kurulmasına karar

verilmiştir. Böylece Türkler ilk kez Doğu Türkistan yönetiminde yer almıştır (Hayit, Türkistan: Rusya İle Çin Arasında, 1975, s. 330; Clubb, 1971, s. 368; Chen, 1977, s. 246; Karahoca, 1960, s. 22; Lias, 1956, s. 120). Yapılan görüşmeler sonucunda Chang Chih-chung başkanlığındaki yeni koalisyon hükümeti görevine başlamıştır (Boorman & Howard, Biographical Dictionary of Republican China, 1967, s. 44; Gültepe, 1996, s. 53)[10]. Başkan Yardımcılığına ise ilerici grubun lideri Ahmetcan Kasimî getirilmiştir (Barnett, 1963, s. 250; Hayit, Türkistan: Rusya İle Çin Arasında, 1975, s. 330; Clubb, 1971, s. 368; Chen, 1977, s. 246; Karahoca, 1960, s. 22). Yeni hükümete atanan bu kişilerin hepsi ilerici grubun adamlarıdır. Daha önce İli Hükümeti zamanında görev alan Alihan Töre ve Osman Batur gibi milliyetçi kanadın önde gelen temsilcilerine bu hükümette görev verilmeyerek kabine dışında bırakılmıştır (Boorman & Howard, Biographical Dictionary of Republican China, 1967, s. 44; Lattimore, 1950, s. 90; Gültepe, 1996, s. 53).

Alihan Töre ve onun gibi düşünen milliyetçi grup, Çinilerle hiçbir şekilde masaya oturulmamasını istememiştir. Bu nedenle ateşkes yapıldığında Alihan Töre, buna karşı çıkmıştır (Forbes, 1990, s. 364). Bu ateş sonrasında kurulan hükümette Alihan Töre, tüm ısrarlara rağmen görev almayı kabul etmemiştir. Daha sonra esrarengiz bir şekilde kaybolmuştur. Kazaklar ise Alihan Töre'nin gidişi veya kayboluşu ile ilgili şunları söyler: "16 Ağustos (1946) günü 4 Sovyet subayı (sınırdaki Korgas şehrinden) sınırı geçerek Alihan Töre'yi Gulca'daki evinde ziyaret ettiler. Onlar Alihan Töre'yi Korgas'a yemeğe davet ettiler. Alihan Töre, bu davet üzerine Sovyet subaylarının otomobiline binerek gitti ve bir daha dönmedi" (Lias, 1956, s. 120; Barnett, 1963, s. 269).

Alihan Töre'nin gidişinden sonra İli Bölgesi'ndeki hâkimiyet Ahmetcan Kasimî ve arkadaşlarının eline geçmiştir. Sovyet nüfuzu da doğal olarak bölgeye hâkim olmuştur[11]. Gelişmelere bakıldığında Doğu Türkistan'ın bir bölümü Sovyet nüfuz alanı

etkisinde diğ er bir kısmı ise   in nüfuz alanı etkisine girmiş olarak iki bölgeye ayrılmıştır demek mümkündür. Aslında bu iki nüfuz alanına da itiraz eden milliyetçi grup ise yönetimden uzaklaştırılarak, işten el  ektirilmiştir. Osman Batur ve onun gibi milliyetçi çizgide bulunan kişiler şark i Türkistan Cumhuriyeti ile Guo-Min-Dang yetkilileri arasında daha anlaşma imzalanmasından Gulca Yönetimi'nden ayrılarak dağlara çekilmiştir (Boorman & Howard, Biographical Dictionary of Republican China, 1967, s. 47; Barnett, 1963, s. 276)[12].

Kazaklar bu çekilme işini yaparken daha Alihan Töre ka ırılmamıştır. Bu olay Osman Batur ve onun gibi düşünen arkadaşlarının   in yönetimine karşı olduğunu ve mücadeleye devam etmek amacıyla olduğunu gösterir[13]. Ancak şunu belirtmekte fayda vardır ki Altaylarda Osman Batur'un başlattığı mücadeleye İli Bölgesi'ndeki Kazakların destek verdiğini söylemek pek mümkün değildir. Bu bölgedeki Kazakların bir kısmı tarafsız kalmış, genel  oğunluk İli yönetimine sadık kalmayı tercih etmişlerdir. Sovyetlerin arabuluculuğunda Guo-Min-Dang ile ateşkes ortamının oluşması Kazaklar arasındaki fikir ayrılığının da su üstüne çıkmasına neden olmuştur. Osman Batur ve Altay Bölgesi'ndeki Kazaklar; Gulca Yönetimi'ne sırtını dönerken, Ebulhayr Töre ve Delilhan[14] gibi liderler; Sovyet yanlısı yönetimi desteklemişlerdir[15]. Osman Batur'un ayrı hareket etmesini Barnett: "Osman Batur, 1 Nisan 1946'da, İli liderlerinin Sovyet nüfuzu altında olduklarını ileri sürerek onlardan ayrıldıysa da; bu anlaşmazlığın gerçek sebebi; İli liderlerinin Osman Batur'u tamimiyle kendi h kimiyetleri altına alma çabaları olduğunu..." kaydeder (Barnett, 1963, s. 275).

Osman Batur'un   in yönetimi ile uzlaşma sağlayanlarla farklı düşünceler içinde olması onu tekrar eski bölgesi olan Doğu Türkistan-Moğolistan Halk Cumhuriyeti sınırındaki Tayink l'e çekilmesine neden olmuştur. Bundan sonra Osman Batur burada hem İli yönetimi ile mücadele ederken diğ er taraftan da Guo-

Min-Dang Hükümeti ile de gizlice görüşmelere başlanmıştır. Bu arada Altay yönetimi, Nayman liderlerinden Delilhan'ın eline geçmiştir. Osman Batur'un muhalif tavrı, Sovyet yanlısı kaynaklar tarafından önemsiz gibi gösterilmek istenmişse de (Chen, 1977, s. 260-261; Mingulov, 1962, s. 188-189) Osman Batur'un İli yönetimine muhalefeti hükümet için büyük bir kayıp olarak değerlendirilir. Osman Batur'un gidişi ile beraber birçok Kazak, İli Milli Ordusunu terk etmiştir. Bu olay, İli Ordusu için büyük bir sorun teşkil etmiştir. Çünkü üç bölge ele geçirilirken ordunun belkemiğini Kazak süvariler oluşturunuyordu (Barnett, 1963, s. 264-265,275; Lias, 1956, s. 129-130; Dreyer, 1977, s. 154). Bu Kazakların ne kadar olduğu kesin olarak bilinmese de Osman Batur'u destekleyenlerin sayısı yaklaşık 15 bin civarındadır (Barnett, 1963, s. 276; Boorman & Howard, Biographical Dictionary of Republican China, 1967, s. 47). Daha sonra ise Kasım1946'da yaklaşık 10 bin Kazak, Osman Batur ile yapılacak olan mücadeleye direnince İli Bölgesi'nden kaçmışlardır. Üç bölgenin % 60'nı oluşturan Kazakların bu terk ediş hareketi sebebiyle İli Ordusundaki Kazakların oranı % 30'a inmiştir (Barnett, 1963, s. 265; Moseley, 1966, s. 17; Wei-ping, 1959, s. 46). Bu askerlerin mücadeleye girmemesi bazı kaynaklarda Nayman-Kerey çatışması veya Uygur-Kazak çekişmesi olarak aksedilse de[16] Osman Batur'un taraf değiştirmesinin Doğu Türkistan yönetimi açısından ne kadar öneme sahip olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir.

Osman Batur, Gulca Yönetimi ile ters düşünce Doğu Türkistan'daki Guo-Min-Dang birliklerinin komutanı Shung Hsi-lien ile görüşmelere başlamıştır. Bu görüşme sonucunda Osman Batur, yeniden silahlandırılarak Ağustos 1946'da "Üç Vilâyet"e karşı geniş kapsamlı bir hücum başlatmıştır. Bu saldırı sonucunda Osman Batur kuvvetleri, Altay'ı geçici olarak işgal etmiştir. Ancak İli Millî Ordu'nun yardıma gelmesinden sonra Osman Batur'un kuvvetleri Altay Bölgesi'nden çıkarılmıştır (Barnett, 1963, s. 276; Lias, 1956, s. 128). Urumçi'de ise Çinli idarecilerle yapılan Ocak ve Haziran 1946 Antlaşması

sonrası rahatlama yaşanmasını beklerken, tam tersine varılan antlaşmayı hiçe saymaya ve oyalama politikası içine girmiştir (Boorman & Howard, Biographical Dictionary of Republican China, 1967, s. 44). Bunun üzerine 1947'de Urumçi'de geniş çaplı protestolar düzenlenmeye başlanmıştır (Barnett, 1963, s. 251).

Osman Batur, Çinlilerle ittifak kurduktan sonra Bâytik Boğda Bölgesi'nin büyük bir kısmını 1946 yılı itibariyle ele geçirmiştir. Kaynakların çoğu Osman Batur'un ve maiyeti ile birlikte Altay'dan ayrıldıktan sonra Bâytik Boğda Bölgesi'ne göç ettiği konusunda hemfikirdir (Boorman & Howard, Biographical Dictionary of Republican China, 1967, s. 47; Barnett, 1963, s. 276; Tien-fong, 1975, s. 282)[17]. Bu göçten sonra Doğu Türkistan'daki garnizon komutanı Shung Hsi-lien'in ile Osman Batur arasında bir anlaşma yapılmıştır. Ancak Bâytik Boğda Bölgesi'nde bundan sonra neler olduğu ve ne gibi gelişmelerin yaşandığına dair geniş bilgiler bulmak mümkün olmamıştır. Osman Batur'un Guo-Min-Dang'ın sehven verdiği destekle Moğolları bu bölgeden atmaya çalıştığı söylenebilir (Lias, 1956, s. 122). Moğollar ise Sovyetlerden aldıkları destekle sınırın yeniden çizilebilmesi için ve bu bölgenin kendisine ait olduğunu kabul ettirebilmek için Bâytik Boğda Bölgesi'ni ele geçirmek için harekete geçtiğini söylenebilir (Lamb, 1968, s. 200).

Osman Batur kuvvetleri, Bâytik Boğda'ya çekildikten sonra bu bölgede 1946 yılının yaz aylarında hem Moğollarla hem de İli Milli Ordusu ile mücadele etmiştir (Boorman & Howard, Biographical Dictionary of Republican China, 1967, s. 47; Lattimore, 1950, s. 100). İlk zamanlar küçük çete savaşları şeklinde cereyan eden bu mücadele, zaman içerisinde büyüyerek Altay Bölgesi'ne doğru sonbahar aylarında sıçrayınca Gulca Yönetimi, Moğollar ve hatta Moskova dâhi bu gelişmeleri endişe ile takip etmeye başlamıştır. Ancak Osman Batur'un Altay Bölgesi'ne yapmış olduğu bu saldırı başarısızlıkla sonuçlanınca Osman Batur tekrar Bâytik Boğda'ya geri çekilmek

zorunda kalmıştır. Bu nedenle Osman Batur, 1946-1947 yılı kış mevsimini Bâytik Boğda'da geçirmiştir. Ancak Osman Batur'un mağlup olmasına rağmen Bâytik Boğda'da da bulunması sınır güvenliği açısından hem Sovyetleri hem de Moğolları rahatsız ettiği gibi bu devletlerin sınır güvenliğini de tehdit edici bir hale getirmiştir. Bu durumdan rahatsız olan Sovyet yönetimi, Mayıs 1947'de Osman Batur'un kuvvetlerine bir saldırı düzenlemiş ve bu durumdan duyduğu rahatsızlığını hem Chang Chih- chung'un yerine hükümeti kuran Mesut Sabri Baykozi Hükümetine hem de Chungking Hükümetine hissettirmiştir (Forbes, 1990, s. 393).

Bu kadar farklı ve değişik ifadelere rağmen Osman Batur'un birlikleri 1946 yılı sonları ve 1947 yılı başlarında Bâytik Boğda'yı geçerek bu dağların kuzeyindeki Moğol hâkimiyetinde olan fakat Çin'in kendi toprakları arasında olduğunu iddia ettiği (Lias, 1956, s. 128-129) bölgeye sokulduğunu söylemek mümkündür. Moğollar ile Sovyetlerin verdiği destek sonucunda Osman Batur kuvvetlerini, Haziran 1947'den daha önce işgal ettiği bölgelere geri çekilmeye zorlamıştır. Bâytik Boğda Hadisesi, mahallî anlamda Moğolların zaferi olarak söylenebilir. Clubb ve Whiting'in Bâytik Boğda Hadisesinin 1947 yılı yazında sona erdiğini belirmişlerse de yanılığa düşmüşlerdir (Clubb, 1971, s. 369; Whiting, 1958, s. 115)[18]. Çünkü Barnett, çatışmalar azalmışsa da mücadelenin bir yıl daha sürdüğünü ve bölgede 5 Haziran 1947-Temmuz 1948 tarihleri arasında 13 çatışmanın yaşandığını belirtmektedir. Tabi bu çatışmaların yaşanmasında Moğol-Çin rekabetin büyük rolü vardır. Ayrıca Bâytik Boğda cephesinin komutanı Tuğgeneral Han Yu-ven'in Barnett'e verdiği bilgide iki ülke arasındaki sınır çizgisinin, dağların 60 km kuzeyinde olması gerektiğini söylemiştir (Barnett, 1963, s. 266-267; Pu-sheng, Ping-yen, & Li-sheng, 2006, s. 426). Böylece Moğollar, Sovyet desteği ile bölgedeki varlığını devam ettirme noktasında başarılı olmuştur. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Bâytik Boğda Bölgesi'ndeki mücadelenin altında yatan temel neden Çin ve Sovyetlerin Orta Asya'yı elinde tutma mücadelesidir. Çin'in

zayıf olduğu dönemlerde Manas nehri ve Bâytik Boğda Bölgesi'nin kuzey bölgeleri Çin ile Sovyet Rusya'nın fiili sınırını oluşturmıştır. Sovyetler, Osman Batur kuvvetlerini Bâytik Boğda'dan çıkarttıktan sonra da Çin üzerindeki baskılarını devam ettirerek hem Chungking Hükümeti'ni hem de Baykozi Hükümeti'ni doğrudan savaş yoluna girmeden baskı altında almayı bu yolla başarmıştır. Olayların gelişimine bakıldığında Bâytik Boğda hadisesi belki Sovyetler için pahalıya mal olmuşsa da uzun vadede bu işten kârlı çıkmayı başarmıştır.

Osman Batur 1948 yılı başlarında Bâytik Boğda Bölgesi'nden göç ederek Boğda Ula'nın kuzey eteklerindeki Kızıl Kalebel yöresinde karargâhını kurmuştur (Lias, 1956, s. 129). Bu dönemde Osman Batur'a bağlı kuvvetler yaklaşık 15 bin kişi civarındadır (Barnett, 1963, s. 276). Burhan Şehidî'nin, Eylül 1949'da Çinli Komünistlere teslim olduğunda Osman Batur, Guo-Min-Dang Yönetimi ile birlikte hareket ediyordu. Ayrıca komünizmin ülkeye girmesini istemediği gibi Burhan Şehidî'nin komünistlere teslim olmasını da kabullenememiştir. Bu yüzden tıpkı Yolbars Han gibi Osman Batur'da mücadele yolunu seçmiştir. Bundan sonra, Chang Chih-chung'un Koalisyon Hükümeti zamanında Maliye Bakanlığı görevini yapan Canımhan'da Osman Batur kuvvetlerine katılmıştır. Canımhan dışında bu direnişe katılan bir diğer grupta Alibek Hâkim olmuştur. Bu grup Karaşehir'in Köklük mevkiinde karargâh kurmuştur. Bu gruba, Koalisyon Hükümeti'nde genel sekreter yardımcılığı görevini yapan Salis'de katılmıştır. Bundan sonra hem Osman Batur'a ait kuvvetler hem de Alibek Hâkim'e bağlı kuvvetler Komünist Çin birliklerine karşı küçük çaplı da olsa direniş hareketlerine başlamışlardır (Boorman & Howard, Biographical Dictionary of Republican China, 1967, s. 47; Lias, 1956, s. 129,151-152,154-159,172-174).

Yapılan bu mücadeleler yıpratma amacından daha öteye geçememiştir. Hatta bu mücadelelerin başarılı olamayacağını gören Alibek Hâkim grubu, Aralık 1949'da Köklük'ten ayrılarak

güneye yani Kazakların Doğu Türkistan-Tsinghai hududundaki Gasköl Bölgesi'ne doğru hareket etmek zorunda kalmıştır. Ancak Osman Batur, komünistlerle mücadelesine 6 ay kadar daha devam etmiştir. Alibek Hâkim ve grubu çok zor şartlar altında Kuruk Dağ ve Lop Nor Bölgesi'ni geçerek, 1950 yılı ilkbaharında Gasköl'e ulaşmıştır. Bundan sonra ise bölgedeki Kazakların ileri gelenlerinden Hüseyin Teyci ve Sultan Şerif ile ilişkiye geçmiştir (Lias, 1956, s. 160-167; Clark, Kasım 1954, s. 625-626)[19]. Hüseyin Teyci ve Sultan Şerif gibi Kazaklar, 1934-1936 yılları arasında Doğu Türkistan'daki siyasi atmosfer sebebiyle Barköl Bölgesi'ne gelmişlerdir. İlk zamanlar Doğu Türkistan'daki siyasi atmosferden etkilenmeseler de daha sonra Sheng Shih-tsai'nin baskısı bu bölgede de hissedilmeye başlanınca Adıvbay, Elishan Batur, Zayif Teyci, Nurali Bey kafileleri gibi Sultan Şerif Teyci ve Hüseyin Teyci kafileleri de Kansu Bölgesi'ne göç etmişlerdir. Kansu'ya gelenlerin daha sonra Hindistan'a göç etmek istemeleri sonrası yeni bir göçü kaldıramayacağını düşünen Hüseyin Teyci ve Sultan Şerif Teyci kafileleri Kansu Bölgesi'nden ayrılmışlardır. Sultan Şerif Teyci, Qinghai Bölgesine giderken, Hüseyin Teyci ve kafilesi ile Gasköl Bölgesi'ne giderek burada yerleşmişlerdir. Bu nedenle Doğu Türkistan'da 1949 sonrası yaşananlardan uzak kalmışlardır. Ancak Alibek Hâkim'in buraya gelmesi ile birlikte onların da kaderleri değişmiştir. Alibek'in Gasköl'e gelmesinden 6 ay sonra ise Osman Batur, kuvvetleri ile birlikte Kanambal'a gelmiştir[20]. Yolbars Han ise yolda Osman Batur ile birleşmiştir. Daha sonra Yolbars Han, Lop Nor'da[21] Hüseyin Teyci ile birleşerek, Salis'de yanına alarak önce Hindistan'a oradan da Tayvan'a geçmeyi düşünmüştür. Bunun içinde Tibet Bölgesi'ne hareket etmiştir (Boorman & Howard, Biographical Dictionary of Republican China, 1967, s. 47; Boorman & Howard, Biographical Dictionary of Republican China, 1967, s. 60; Lias, 1956, s. 174). Alibek Hâkim ise hem Osman Batur'un yanlarına gelebileceğini düşünerek hemen Gasköl'ü terk etmeyi düşünmediği için Yolbars Han ile birlikte hareket etmemiştir. Alibek Hâkim grubunun Osman Batur kuvvetlerinin de Gasköl'e geleceğini beklediği dönemde Komünist Çinliler, Şubat

1951'de Kanambal-Kayız Bölgesi'ne geniş bir askerî harekât düzenleyerek Osman Batur ve Canımhan Hacı'yı ele geçirmişlerdir. Bu geniş çaplı komünist harekâtından haberdar olan Alibek Hâkim, Hüseyin Teyci ve Şerif Teyci'den oluşan diğer Kazak liderleri ise Tibet'e kaçmayı başarmışlardır (Boorman & Howard, Biographical Dictionary of Republican China, 1967, s. 47; Lias, 1956, s. 180-182,187-190). Osman Batur ile Canımhan ise Komünist Çinliler tarafından idam edilmiştir[22]. Diğer Kazak liderleri ise çok meşakkatli ve zorluklar içinde Ağustos 1951'de Ladak hudutlarına gelmeyi başarmışlardır (Forbes, 1990, s. 415-416). Yolbars Han ise, Ocak 1951'de maiyetiyle birlikte, Lasha'ya gitmiştir. Salis'in ise seyahat esnasında, erzak yüzünden çıkan bir anlaşmazlık sebebiyle, öldürüldüğü kayıtlarda mevcuttur (Lias, 1956, s. 219-222; Boorman & Howard, Biographical Dictionary of Republican China, 1967, s. 60)[23].

Osman Batur'un idam edilmesi ve Yolbars Han'ın Tayvan'a kaçmasından sonra artık Doğu Türkistan'da Çin komünistlerine karşı direniş gösterebilecek herhangi bir grup kalmamıştır. Zaman zaman isyan hareketleri çıkmışsa da bunlar komünizme karşı veya milli bir devlet kurma amaçlı olmayıp tamamen Çin'in uyguladığı zulüm politikasına karşı çıkan isyanlar şeklinde olmuştur (Anon., 1958, s. 51-52; Fedyshyn, 1957, s. 129). Sabık Şarkî Türkistan Cumhuriyeti'nin ilân edildiği Üç Vilayette ise, sol muhalefet olarak isimlendirilen millî hareket devam etmiştir (Forbes, 1990, s. 416).

Yrd. Doç. Dr. Tekin TUNCER,
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
tekintuncer@hotmail.com

● Not: II. Uluslararası Türk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu TÜKAS 2015, 5 Eylül 2015, Saray Bosna Üniversitesin de Sunulan Bildirinin genişletilmiş halidir.

■ Kaynakça

- ♦ “Kazakh Rebellion in Sinkiang”. (1944, Aralık 29). Amerasia, VIII, 371.
- ♦ Altay, H. (1998). Anayurttan Anadolu’ya. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ♦ Anon. (1958). Muslem Unrest in China. Hong Kong: The Union Press.
- ♦ Aubin, F. (1981). “İslam et sinocentrisme: la Chine, terre d’Islam”. L ‘İslam de la seconde expansion, Paris 1981, Association pour l’Avancement des Etudes Islamiques (s. 25 pasage). içinde Paris: Association pour l’Avancement des Etudes Islamiques.
- ♦ Barnett, A. D. (1963). China on the Eve of the Communist Takeover. London: Thames & Hudson.
- ♦ Başaran, M. (1972). Doğu Türkistan İstikl l Kahramanı Osman Batur İslamoğlu (1899-1951). İstanbul  niversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk Tarihi K rs s . İstanbul.
- ♦ Boorman, H. L., & Howard, R. (1967). Biographical Dictionary of Republican China (Cilt IV). New York: Columbia UP.
- ♦ Boorman, H. L., & Howard, R. (1967). Biographical Dictionary of Republican China (Cilt III). New York: Columbia UP.
- ♦ Boorman, H. L., & Howard, R. C. (1967). Biographical Dictionary of Republican China (Cilt I). New York.
- ♦ Buğra, M. E. (1954). Doğu Türkistan’ın H rriyet Davası ve  in Siyaseti. İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- ♦ Bush, R. C. (1970). Religion in Communist China. New York: Abingdon Press.
- ♦ Chen, J. (1977). The Sinkiang Story. New York: Macmillan.
- ♦ Clark, M. J. (Kasım 1954). “How the Kazakhs Fled to Freedom”. National Geographical Magazine, CVI(5), 621-644.
- ♦ Clubb, O. E. (1971). China and Russia: The “Great Game”. New York: Columbia UP.
- ♦  andarlıoğlu, G. (2006).  zg rl k Yolu, Nurgocay Batur’un Anılarıyla Osman Batur. İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı.
- ♦ Dallin, D. J. (1948). Soviet Russia and the Far East. New Havein: Yale UP.
- ♦ Dönmez, R. (Tarih Yok). “Türkistanlılar Türkiye’ye Nasıl Geldi?”. O. Batur içinde, Hızırбек Gayretullah (s. 12-16).

İstanbul: Orda yayınları.

- ♦ Dreyer, J. (1977). "The Kazakhs in China". Ethnic Conflict in International Relations, 146-177.
- ♦ Fedyshyn, O. S. (1957, Nisan). "Soviet Retreat in Xinjiang". American Slavonic and East European Review, XVI(2), 127-145.
- ♦ Forbes, A. D. (1990). Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri (Doğu Türkistan'ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi). (E. Can, Çev.) Münih: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları.
- ♦ Fu-hsiang, L. (1973). The Turkic-Moslem Problem in Sinkiang: A Case Study of the Chinese Communists, Nationality Policy. Phd thesis Rutgers University. New Jersey.
- ♦ Gayretullah, H. (1977). Altaylar'da Kanlı Günler. İstanbul: Hamle Yayıncılık.
- ♦ Gayretullah, H. (2003). "Osman Batur ve Millî Mücadelesi". H. Gayretullah (Dü.) içinde, Altay Kartalı Osman Batur (s. 7-43). İstanbul: Doğu Türkistan Göçmenler Derneği Yayını.
- ♦ Gayretullah, H. (2009). Uzaklara Balam. İstanbul: Toker Yayınları.
- ♦ Gültepe, K. (1996, Ekim). "Tutsak Doğu Türkistan ve Bitmeyen Çin Mezalimi-I". Türk Dünyası Tarih Dergisi(118), 49-56.
- ♦ Hayit, B. (1975). Türkistan: Rusya İle Çin Arasında. İstanbul: Otağ Yayınları.
- ♦ Hayit, B. (1995). Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi. Ankara : TTKY.
- ♦ Hayit, B. (1999, Ocak). "Doğu Türkistan'ın Türk Dünyası'ndaki Önemi". Türk Dünyası Tarih Dergisi(145), 36-39.
- ♦ I-fan, Y. (1969). Islam in China. Hong Kong : Yayınevi Yok.
- ♦ Kadirî, P. (2009). (Ülke Tarihi) Baturlar: Doğu Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1930-1949). (Ö. Kul, Dü.) Ankara: Berikan yayınevi.
- ♦ Kai-shek, C. (1947). China's Destiny. New York: Macmillan.
- ♦ Kara, A. (2008). Azattıktın Öşpes Ruvhı, Nurgöçay Batırdın Estelikleri Cane Ospan Battır. Almatı: Yayınevi Yok.
- ♦ Karahoca, A. (1960). Doğu Türkistan Çin Müstemlekesi. İstanbul: Fakülte Matbaası.
- ♦ Kul, Ö. (2009). Osman Batur ve Doğu Türkistan Millî

Mücadelesi (1911-1955) (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

♦ Kul, Ö. (2011). On Yıla Sığan Efsanevi Ömür Osman Batur Han. İstanbul: DTGD.

♦ Kurban, İ. (1992). Şarki Türkistan Cumhuriyeti: 1944-1949. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

♦ Lamb, A. (1968). Asian Frontiers: Studies in a Continuing Problem. London: Pall Mall.

♦ Lattimore, O. (1950). Pivot of Asia: Xinjiang and the Inner Asian Frontiers of China. Boston: Little, Brown & Co.

♦ Lias, G. (1956). Kazak Exodus. London: Evans Brothers.

♦ Mingulov, N. N. (1962). "The Uprising in North-West Xinjiang, 1944-1949". CAR, II(2), 181-195.

♦ Moseley, G. (1966). A Sino-Soviet Cultural Frontier: The Ili-Kazakh Autonomous Chou. Cambridge: Harvard UP.

♦ Oraltay, H. (1976). Kazak Türkleri. İstanbul: Türk Kültürü Yayını.

♦ Pu-sheng, M., Ping-yen, M., & Li-sheng. (2006). Lishi shang de Xinjiang. Urumçi: Yayınevi Yok.

♦ Sügürbayev, P. (1995). Altay Arpalıstarı. Urumçi: Yayınevi Yok.

♦ Ta-chün, C. (1956). Forty Years of Turmoil in Sinkiang. Hong Kong: North Western Warlords.

♦ Tien-fong, C. (1975). A History of Sino-Russian Relations. Westport: Greenwood Pres.

♦ United States Relations With China, With Special Reference to the Period 1944-49. (1949). Washington: US Department of State.

♦ Wei-ping, W. (1959). Hsin-chiang Wei-wu-erh tzu-chih ch'ü (The Sinkiang-Uighur Autonomous Region). Pekin: Yayınevi Yok.

♦ Whiting, A. A. (1958). "Soviet Strategy in Sinkiang 1933-49". S. Shih-ts'ai, & A. S. Whiting içinde, Sinkiang: Pawn or Pivot (s. 3-148). East Lansing: Michigan UP.

♦ Yesevî, İ. (2008, Ağustos). "Altın Efsane Osman Batur". Yesevî(176), 24-26.

■ Dipnotlar:

[1] Halife Altay, Anayurttan Anadolu 'ya, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.466 ve Hasan Oraltay, Kazak Türkleri, Türk Kültürü Yayını, İstanbul 1976, s.100'de 1939 yılında Sheng Shih-tsai tarafında tutuklanan Şerif Han Töre'nin, 1942 yılında Urumçi'de işkence ile öldürüldüğünü belirtmektedir.

[2] Osman Batur'un mücadelesi için bkz. Ömer Kul, On Yıla Sığan Efsanevi mr Osman Batur Han, DTGD, İstanbul 2011.

[3] Gülçin andarlıoğlu, zgrlk Yolu, Nurgocay Batur'un Anılarıyla Osman Batur, Doğu Türkistan Vakfı, İstanbul 2006, s.18'de Sheng Hükümeti ilk olarak İrishan'a dört kişiden oluşmuş bir heyet gönderdiğinden ve bu heyetin mücadelenin bitirilmesini istediğinden bahsetmektedir. Baymirza Hayit, Türkistan Devletlerinin Millî Mücadele Tarihi, TTKB, Ankara 1995, s.325, andarlıoğlu, a.g.e., s.28 ve Abdülvahap Kara, Azattıktın şpes Ruvhı, Nurgocay Batırdın Estelikleri Cane Ospan Battır, (y.y), Almatı 2008, s.54'te görüşme sonunda İrishan; gelen elçilerden Urumçi'ye çağrılıp hapsedilmiş kişilerin serbest bırakılmasını, Altay bölgesinin yönetiminin Kazak Türklerine verilmesini, Altay'da çıkartılan madenlerin Ruslar tarafından ıkartılmaktan vaz geçirilerek Rusların bölgeyi terk etmelerini, halkın liderliğini yapan kişilerin esrarengiz bir şekilde ortadan kaldırılmasının durdurulmasını, silahların teslim edilmesinden sonra silahlı direniş e katılmış kişilerin takip edilmemesini talep ettiklerini belirtmektedirler. Krş. İçin bkz. P. Sgrbayev, Altay Arpalıstarı, (y.y), Urumçi 1995, s.31-32. andarlıoğlu, a.g.e., s.35-36 ve mer Kul, Osman Batur ve Doğu Türkistan Millî Mücadelesi (1911-1955), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s.269'da ise Urumçi Hükümeti, İrishan'a gönderdiği heyetin dışında daha sonra Osman Batur'a da akrabası Kasen Batur başkanlığında bir heyet göndermiştir demektedir. Heyet, Osman Batur'un başlattığı direnişin başarıya ulaşamayacağını bu nedenle silahların teslim etmesini istemiştir. Bunun zerine Osman Batur, hükümetin 1940 yılında yapılan anlaşmaya sadık kalmadığını, halkın elindeki silahların toplatılmış olmasına

rağmen hükümetin sözünde durmayarak halkın ileri gelenlerinden 13 kişiyi Urumçi'ye götürüp tutukladığını, ancak bu vekillerin serbest bırakılması durumunda kendisinin de silahını bırakabileceğini, aksi takdirde tek kişi de kalsa mücadelesine devam edeceğini belirtmiştir. Böylece yapılan görüşmelerden bir sonuç alınamadığını belirtmektedirler.

[4] Oraltay, a.g.e., s.114'te elçilerin öldürüldüğünden bahsetmektedir. Bu eser dışında elçilerin öldürüldüğüne dair bir bilgi veren başka bir kaynağa rastlayamadık.

[5] Hayit, Türkistan Devletleri, s.325'te yapılan savaşta İrishan'ı da şehit olanlar arasında göstermektedir. Ancak yaptığımız tetkiklerde İrishan'ın bu savaşta şehit olmadığı daha sonra hastalık dolayısıyla vefat ettiği anlaşılmaktadır. Krş. İçin bkz. Çandarlıoğlu, a.g.e., s.29-30; Hızırбек Gayretullah, Altaylar'da Kanlı Günler, Hamle Yayıncılık, İstanbul 1977, s. 138.

[6] Çandarlıoğlu, a.g.e, s.12-13'te Sheng Shih-tsai'in bundan sonra Osman Batur ile başa çıkabilmek için Pekin'den takviye kuvvet istediğini yazmaktadır.

[7] Oraltay, a.g.e., s.125. Sovyetlerin açık olarak destek verip-vermediği tam olarak bilinmemektedir. O. Lattimore, Pivot of Asia: Xinjiang and the Inner Asian Frontiers of China, Little, Brown&Co., Boston 1950, s.87'de ihtilâli yapanların çok az silahla ve el bombalarıyla savaşı kazandığı için Sovyet desteği olmadığını iddia etmektedir. Aynı doğrultuda Lee Fu-hsiang, The Turkic-Moslem Problem in Sinkiang: A Case Study of the Chinese Communists, Nationality Policy, Phd thesis Rutgers University, New Jersey 1973, s.76'da Çinlilerin, İli birliklerinin modern Rus ekipmanları ile donatıldığı yönündeki iddialarını kanıtlayacak hiçbir delil olmadığını belirtmektedir. A. A. Whiting, "Soviet Strategy in Sinkiang 1933-49", Sinkiang: Pawn or Pivot, Haz. A. S. Whiting-Sheng Shih-ts'ai, Michigan UP, East Lansing 1958, s 105'te ise Sovyetlerin doğrudan desteği ile ilgili bilgisi olmamasına rağmen iddialar ışığında Sovyet desteği olduğunu ileri sürmüştür.

[8] Baymirza Hayit, "Doğu Türkistan'ın Türk Dünyasındaki

Önemi", Türk Dünyası Tarih Dergisi, S.145, Ocak 1999, s.38'de devletin kuruluş tarihini 7 Ağustos 1944 olarak vermektedir.

[9] Chang Chih-chung'un Urumçi'ye gelmesinden sonra Sheng Shih-tsai zamanında ülkeyi terk etmek zorunda kalan "Üç Efendiler" olarak nitelendirilen Mesut Sabri Baykozi, İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra Urumçi'ye gelir. Üç Efendiler uzun zaman Çin'de yaşamak zorunda kalan ve Guo-Min-Dang Partisi ile iyi ilişkiler olan ancak Sovyet karşıtı bir tutum sergileyen Uygurlardır. Bkz. Amaç Karahoca, Doğu Türkistan Çin Müstemlekesi, Fakülte Matbaası, İstanbul 1960, s.25; F. Aubin, "İslam et sinocentrisme: la Chine, terre d'Islam", L'Islam de la seconde expansion, Association pour l'Avancement des Etudes Islamiques, Paris 1981, s.11; Mehmet Emin Buğra, Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası ve Çin Siyaseti, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1954, s.57-58.; Doğu Türkistan'a dönen bir başka kişi ise Hoca Niyaz Hacı'nın siyasi destekçisi Yolbars Han'dır. Bkz. H. L. Boorman-R.C.Howard, Biographical Dictionary of Republican China, C.IV, Columbia UP, New York 1967, s.60.

[10] Chang Chih-chung, Wu Chung-hsin'i 29 Mart 1946'da Sinkiang Valisi olarak atamıştır. Fakat Lattimore bu tarihi Temmuz 1946 olarak verir. Lattimore, a.g.e., s.90; Bu bağlamda Wu Chung-hsin'in, Nisan 1947'de yeniden toparlandığında ulusal hükümetin Devlet Meclisi'ne seçildiğini unutmamak gerekir. H. L. Boorman- R.C.Howard, Biographical Dictionary of Republican China, C.III, Columbia UP, New York 1967, s.424.

[11] Bölgede Sovyet nüfuzunun etkilerini gösteren birçok emare göze çarpar. Graham, 1946'da bölgeye gittiğinde bölgede Çin hâkimiyetini gösteren hiçbir emareye rastlamadığını söyler. İli'de Çincenin değil Uygurca ve Rusçanın etkili olduğunu, ticari alışverişin Sovyetlerle yapıldığından bahseder. Bkz. Andrew D.W. Forbes, Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri (Doğu Türkistan'ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi, (Çev. Enver Can) , Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, Münih 1990, s.365. Diğer taraftan halkın ekonomik olarak rahatlamasını sağlayacak olan en önemli konulardan biri olan toprak reformunun yapılmadığı gibi eski sistem ile mahalli yönetimlerin yönetilmeye devam

ettiğini belirtmiştir. Ancak dine karşı herhangi bir kampanya yürütülmemiştir. A. D. Barnett, *China on the Eve of the Communist Takeover*, Thames&Hudson, London 1963, s.269.

[12] Lias, Osman Batur'un çekilmesini 7 Eylül 1946 olarak tarihlendirir. Goldfrey Lias, *Kazakh Exodus*, Evans Brothers, London 1956, s.122.

[13] Barnett, Kazakların bu mücadelesi için "Osman, Kazaklara savaşmayı sevdi" ifadesini kullanmıştır. Barnett, a.g.e., s.275.

[14] Kazak asıllıdır ve doğum tarihi bilinmeyen Delilhan, Nayman Kazaklarının liderlerindendir. Şarkî Türkistan Cumhuriyeti safında ilerici gurubu desteklemiştir. Daha sonra Osman Batur'un Gulca yönetimiyle arası bozulunca Altay vilâyetinin idaresini eline geçirmiştir. Pekin'e giderken, 27 Ağustos 1949'da uçak kazasında ölmüştür. Forbes, a.g.e., s.444.

[15] Ebulhayr Töre'nin kabile ilişkileri belirsizdir. Fakat Barnett'e göre Delilhan, Gulca rejimini destekleyen birçok Nayman şefinden biridir. Barnett, a.g.e., s.275. Krş. için bkz. Amaç Karahoca, *Doğu Türkistan Çin Müstemlekesi*, Fakülte Matbaası, İstanbul 1960, s.22.

[16] 1946'da Kazakların kaçmasından sonra Üç Bölgedeki silahlı kuvvetler içindeki Uygurluların oranı %60'a yükselmiştir. Oysaki 1944-1945'te İli Milli Ordusu birliklerinin büyük bölümü Kazak'tı. Barnett, a.g.e., s.264- 265.

[17] Lattimore, Osman Batur'un başlangıçta Boğda Ula'nın kuzey eteklerine göç ettiğini daha sonra Çin yönetimi tarafından kuzeye yani Bâytik Boğda'ya gitmeye teşvik edildiğini kaydeder. Lattimore, a.g.e., s. 100.

[18] Bölgeye yapılan hava saldırıları 1947 yılının yaz mevsiminde bitmiş olsa da çatışmalar 1948 yılının ortalarına kadar devam etmiştir. Forbes, a.g.e., s.395.

[19] Lias, Osman Batur'un Alibek Hâkim gibi, Gasköl'e hareket ettiğini yazmıştır. Fakat Osman Batur'un Gasköl'e gitmeye niyeti vardır. Ancak Osman Batur bu niyetini gerçekleştirilmeden Komünist birlikleri tarafından Kanambal-Kayız'da yakalanmıştır. O nedenle Gasköl'e gidememiştir. Lias,

a.g.e., s.165.

[20] Lias ve Boorman-Howard eserlerinde Osman Batur'un Gasköl'e geldiğini ifade etmişlerse de bu bilgi yanlıştır. Lias, a.g.e., s.174; Boorman-Howard, Biographical Dictionary, C. III, s.47; C. IV, s.60.

[21] Lias, Yolbars Han'ın Gasköl'e geldiğini iddia etmişse de bu bilgi yanlıştır. Yolbars Han Lop Nor'a, Hüseyin Teyci'nin yanına gitmiştir. Lias, a.g.e., s.174.

[22] Chen'e göre Osman Batur, Komünist birlikleriyle yapılan çatışmada öldürülmüştür. J. Chen, The Sinkiang Story, Macmillan, New York 1977, s.270; Diğer kaynaklara göre ise ele geçirilip idam edilmiştir. Lias, e.g.e, s.180-84; Boorman-Howard, Biographical Dictionary, C. III, s.47; J. T. Dreyer, "The Kazakhs in China", Ethnic Conflict in International Relations, New York 1977, s.156; Yang I-fan, İslam in China, Hong Kong 1969, s.75- 79; R. C. Bush, Religion in Communist China, New York 1970, Abingdon Press, s.269-70; Ramazan Dönmez, "Türkistanlılar Türkiye'ye Nasıl Geldi?", Osman Batur, Haz. Hızırbek Gayretullah, Orda Yayınları, İstanbul (t.y), s.13.

[23] Dalay Lama, Yolbars Hân ve 5 adamının Hindistan'daki Darjeeling'e gitmesine izin vermiştir. Ancak Yolbars Han ile beraber Lasha'ya gelen göçmenleri bırakmayarak gözaltına almıştır. Yolbars Hân, Darjeeling'den Kalküta yoluyla, 1 Mayıs 1951 günü, Tayvan'a gelerek Guo-Min-Dang idaresinde, Doğu Türkistan'ın sürgündeki genel valiliği makamına oturmuştur. Bkz. Boorman-Howard, Biographical Dictionary, s.60; Lias ve Boorman-Howard'ın bu konu ile ilgili yanlış bilgilerini karşılaştırma yapmak için bkz. Hızırbek Gayretullah, Uzaklara Balam, Toker Yayınları, İstanbul 2009, s. 107-112. Taryhy şahslar